

Ж.Т. Ныгметова

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
(E-mail: zhaksygul78@mail.ru)

Отандық зерттеушілердің еңбектеріндегі этникалық репатриация мәселелері

Мақалада 1991-2021 жылдар аралығындағы Қазақстандағы этникалық репатриацияның тарихнамалық аспектісі көрсетілген. Онда осы құбылыс бойынша бар зерттеулерге шолу жасалып, осы саладағы зерттеулердің негізгі тенденциялары мен бағыттары талданған. Автор осы тақырыптағы зерттеулердің Кеңес Одағы ыдырағаннан кейінгі алғашқы еңбектерден қазіргі заманғы үрдістерге дейінгі эволюциясын талдайды. Бұл процесті түсіндіру үшін тарихшылар қолданатын негізгі теориялар мен концепциялар талқыланып, осы саладағы зерттеушілердің алдында тұрған негізгі мәселелер мен міндеттер айқындалды. Сонымен қатар зерттеушілер көтерген негізгі тақырыптар мен мәселелерге тоқталып, одан әрі зерттеу үшін өз қорытындысы мен ұсынысы берілген.

Кілт сөздер: миграция, репатриация, тарихнама, қандастар, этникалық көші-қон, шетелдегі қазақтар, демографиялық үрдіс.

Кіріспе

Этникалық репатриация — ТМД елдері арасында көші-қон саясатын дамытудағы танымал үрдіс, Қазақстан да бұдан тыс емес. XX ғ. 90-шы жылдардың басынан бастап қазақтарды этникалық репатриациялау Қазақстанның мемлекеттік көші-қон саясатының басым бағытына айналғаны белгілі. Бұл Қазақстан халқының этникалық құрылымында елеулі өзгерістерге әкелді.

Әрине, Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстандағы көші-қон үдерістері мен этникалық қазақтардың репатриациясының тарихнамасы қызықты зерттеу тақырыбы. Осы кезеңде Кеңес Одағының ыдырап, Қазақстан егемендік алуына байланысты үлкен өзгерістерге тап болды. Бұл елдегі көші-қон үдерістеріне айтарлықтай әсер етті. Бұрынғы КСРО-ның басқа аймақтарында, шет елдерде тұратын этникалық қазақтардың елге оралуы Қазақстанның демографиялық жағдайына айтарлықтай әсер еткен құбылыстардың бірі болды. Бұл саладағы зерттеулер әдетте көші-қонның себептері, жалпы қоғам үшін әлеуметтік-экономикалық салдары және этникалық қазақтарды қазақ қоғамына біріктіру үшін үкімет қабылдаған шаралар сияқты аспектілерді қарастырады. Сонымен қатар, осы саладағы зерттеулер халықтың этникалық құрылымындағы өзгерістерді, қандастар мен жергілікті халық арасындағы мәдени алмасу динамикасын және көші-қон үдерістерін ынталандыру немесе реттеудегі үкімет саясатының ролін қамтуы мүмкін. Көші-қонның қандастар келген аймақтардың экономикалық дамуына және елдің жалпы әлеуметтік-мәдени динамикасына әсерін ескеру қажет. Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстандағы көші-қон, этникалық репатриация мәселелері тарихшылардың, саясаттанушылардың, әлеуметтанушылардың, экономика және заң саласы мамандарының зерттеу объектісіне айналды.

Методологиясы және дереккөздері

Мақалада автор тарихнамалық зерттеудің негізгі қағидаларының бірі болып табылатын тарихтану принципін негізге алды. Ол таным процесін оның дамуы мен өзгеруін дәуірдің табиғатымен, оның мәдени-тарихи типімен байланыстыра қарастыруды, яғни белгілі бір дәуірдегі білімнің басым түрі, белгілі бір теория мен әдістеменің болуымен байланысты. Тарихнама пәнінің ерекшелігі мағыналық категориялық аппаратты талап етеді және тарих және қоғамдық ғылымдар шегінде зерттеу әдістерін қолданудың кейбір ерекшеліктерін анықтайды.

Тарихи зерттеу әдістері тарихи шындықты зерттеудің барлық жалпы әдістерін, жалпы тарих ғылымына қатысты және тарихи зерттеудің барлық салаларында қолданылатын әдістерді білдіреді. Оларды арнайы ғылыми деп те анықтауға болады [1; 183]. Тарихнамалық дереккөздер — тарихнаманың пәні анықтайтын және тарих ғылымында болып жатқан процестер мен оның қызмет ету жағдайында ақпарат беретін тарихи дереккөздер.

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: zhaksygul78@mail.ru

Мақаланың теориялық және әдіснамалық негізіне осыған дейінгі жарияланған Г.М. Меңдікұлованың, М.Х. Асылбековтың, В.В. Козинаның, А.Б. Калыш және т.б. еңбектеріндегі авторлардың теориялық тұжырымдамалары негізге алынды.

Нәтижелері мен талқылау

1991 жылы Тәуелсіздік алғаннан бері үкімет елдің демографиялық мәселелерін белсенді түрде шешуге кірісті. 1991 жылдан бастап республикаға барлығы 1 млн. 71,2 мың этникалық қазақ оралды.

Демографиялық жағдайды көпжақты тұрақтандырудың алғашқы қадамдарының бірі ретінде, оның ішінде халықтың жаппай кетуі және Қазақстан қоғамында титулды емес ұлт өкілдерінің басым болуы жағдайында үкімет шетелде тұратын этникалық қазақтарды репатриациялау бағдарламасын ашу туралы шешім қабылдады.

Бұл бағдарлама күні бүгінге дейін жұмыс істейді, ол қысқа мерзімде азаматтық алуға мүмкіндік береді, қандастарға олардың келген елдің қоғамына интеграциялануын ынталандыру үшін белгілі бір әлеуметтік жеңілдіктер жиынтығы беріледі. Түрлі дереккөздерге сәйкес, бағдарламаны бір миллионнан бір жарым миллионға дейін адам пайдаланған.

Ата-бабалары тарихи түрде іргелес аумақтарда өмір сүрген немесе кеңестік Қазақстандағы саяси оқиғалардың қысымымен көші-қонды таңдауға мәжбүр болған әр түрлі елдерден келген көшіп-қону толқынынан жиырма жыл бойы қалыптасқан қандастардың екінші ұрпағы Қазақстанда тұрады. Қазіргі уақытта этникалық қандастар ағынымен байланысты әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-мәдени сипаттағы бірқатар проблемалар туындады.

Бұл ізденісте негізінен отандық зерттеушілердің еңбектеріндегі этникалық репатриация мәселелерін зерделеу, жинақталған тәжірибенің қорытындыларын анықтау. Тақырыптың ғылыми тарихнамалық ізденістерінің бастамасы Қазақстанның Тәуелсіздік алуы уақытымен айқындалады.

1991-2021 жылдар аралығындағы Қазақстандағы этникалық репатриацияның тарихнамасы осы процестің әртүрлі аспектілерін қамтитын маңызды зерттеу саласы болып табылады. Тарихи зерттеулерде әдетте этникалық репатриацияның себептері мен салдары, көші-қон ағынының динамикасы, демографиялық жағдайға әсері, әртүрлі этникалық топтардың интеграциясы мен өзара әрекеттесуінің әлеуметтік-мәдени аспектілері көрсетіледі. Әртүрлі ғылыми жұмыстар мен талдамалық шолулар құқықтық және саяси аспектілерді, сондай-ақ көрсетілген кезеңдегі Қазақстандағы этникалық азшылықтар мен қандастарға қатысты үкімет саясатындағы өзгерістерді қарастыруы мүмкін.

Сонымен қатар, зерттеулерде қандастардың өздерінің мотивтері мен тәжірибесін, олардың Қазақстандағы жаңа өмір жағдайларына бейімделуін, қандастарды қабылдайтын аймақтардағы әлеуметтік-экономикалық саладағы өзгерістерді, сондай-ақ этникалық репатриацияның жергілікті халықтың дамуына ықпалын қарастыруға болады. Бұл тақырыпты зерттеудің тәсілдері көбіне пәнаралық болды, оның ішінде тарих, әлеуметтану, этнография, саясаттану және басқа да ғылым салалары.

Қазақстандағы этникалық репатриация бойынша зерттеулерде қамтылған қосымша аспектілерге қандастардың географиялық таралуын талдау, олардың қоныс аударған аймақтардың экономикасы мен мәдениетіне әсері, қандастар айналасында қалыптасқан әлеуметтік желілер мен қауымдастықтарды зерттеу жатады. Сондай-ақ, этникалық репатриация аясында білім беру, денсаулық сақтау, тіл саясаты және ұлтаралық қатынастарға қатысты мәселелері де қарастырылған болатын.

Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстандағы этникалық қазақтардың көші-қон мен репатриациясы үдерістеріне байланысты зерттеулердің тарихнамасын зерделеу арқылы сан қырлы мәселелердің зерттеу объектісі болғанын көре аламыз. Мәселен:

1. Осы кезеңдегі қазақтардың көші-қон ағындарының динамикасы мен сипатын талдау, олардың репатриациялануын анықтайтын негізгі факторларды анықтау;
2. Көші-қон процестерінің қандастарды қабылдайтын аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына және жалпы Қазақстанның демографиялық жағдайына әсерін зерттеу;
3. Қандастарды қазақ қоғамына интеграциялау жөніндегі мемлекеттік саясаттың тиімділігін бағалау және осы үдерістегі табысты тәжірибелерді немесе проблемаларды анықтау;
4. Этникалық қазақтардың репатриациялануынан туындаған мәдени-әлеуметтік өзгерістерді және олардың Қазақстандағы көпмәдениетті қоғамның қалыптасуына әсерін талдау;

5. Жалпы тенденциялар мен ерекшеліктерді анықтау үшін жаппай көші-қон үдерістері орын алған басқа елдердің тәжірибесімен салыстырмалы талдау жүргізу.

Осы миграциялық үдерістерді, оның ішінде шетелдегі қазақтардың тарихи отанына оралуы мәселелері отандық ғалымдардың зерттеу объектілеріне айнала бастады. Алғашында шетелдегі қазақ диаспорасының мәселелерін тарихи-демографиялық тұрғыдан ғылыми зерттеулер 1990 жылдары академиялық басылымдарда орын ала бастады. Бастапқыда отандық зерттеушілердің негізінен зерттеу объектісі ретінде шетелдегі қазақ диаспоралары болды. 1991 жылы М.Б. Тәтімовтың мәліметтері бойынша шетелде 3 млн 273 мың қазақтар өмір сүргені айтылады [2; 25]. Қазақ диаспорасы өкілдерінің қалыптасу тарихы мен тағдырын толық зерттеу тәуелсіздік кезеңінде ғана мүмкін болды. 1993 жылы демограф ғалым М.Б. Тәтімов «Қазақ әлемі: қазақтың саны қанша?» деп аталатын ғылыми зерттеуінде әлемнің отыз еліндегі қазақтардың саны, қазақ диаспорасының қалыптасуының себептері және репатриация мәселелері қарастырылады [2].

Қазақстандағы дербес ғылыми бағыт ретінде диаспорологияның негізін салушы тарих ғылымдарының докторы, профессор Г.М. Мендікұлова. Оның еңбектерінің ғылыми құндылығы, ең алдымен, ол ғылыми айналымға алғаш енгізген мұрағаттық және басқа дереккөздермен анықталады [3]. Оның шетелдегі қазақтардан жинаған сұхбаттары ерекше маңызға ие. Г.М. Мендікұлованың «Қазақ диаспорасының тарихи тағдыры: пайда болуы мен дамуы» атты еңбегінде қазақ ирреденттері мен диаспорасының пайда болуы, қалыптасуы мен қазіргі дамуының күрделі және көп қырлы тарихи мәселелерді тұжырымдамалық тұрғыдан қарастырды. Автор өз Отанынан басқа елге шашырап кеткен топтарды «диаспора» деп атап, тарихи мекенінде қалып қойған қазақ диаспораларына «ирридента» терминін қолдануды алғаш рет ұсынады [3; 261].

Жалпы миграциялық үдерістерге қатысты отандық зерттеулердің ішінде қазақ диаспорасының тарихына қатысты еңбектер қомақты орын алады.

Басқа қазақ авторларының ішінде белгілі демографтар қатарында А.Н. Алексеенконы атап өту қажет. А.Н. Алексеенконың «Роль иммиграции в формировании демографической политики Республики Казахстан» [4; 25], А. Алексеенконың, Ж. Аубакированың, А. Жанбосинованың «Этнодемографические эволюции и становление суверенной демографической системы в Казахстане» [5], А. Есимованың «Проблемы адаптации репатриантов в Казахстане» [6], Д. Абулкасованың «Миграционные процессы в Казахстане: тенденции и динамика» [7] сияқты еңбектерінде этнодемографиялық мәселелердің ауқымында қазақтардың репатриациясы да кеңінен қарастырылып, еліміздің стратегиялық тұрғыдан дамуына байланысты маңызды тұжырымдар айтылады.

Қазақстан территориясының әлеуметтік-мәдени кеңістігіне көші-қон және иммиграциялық үдерістердің ықпалы, атап-айтқанда, этносаралық қарама-қайшылық, этноәлеуметтік құрылым, бейімдеу стратегиялары, Қазақстан халқының сапалық сипаттамаларының төмендеуі және т.б. мәселелері қарастырылған. Репатриация саясаты негізінде кезінде түрлі тарихи себептерге байланысты бөгде мемлекетте қалған қандастарымыздың бүгінгі қазақстандық қоғамға бейімделу мен қалыптасу мәселелері туралы біршама зерттеулер бар. 2015 жылы «Қазақ диаспорасы және репатриация (1991–2012)» атты ұжымдық монография жарық көрді, онда Моңғолиядан келген қазақтарға да айтарлықтай көңіл бөлінді [8]. Монографияда Қазақстан Республикасының репатриация саясаты жан-жақты талқыланып, мемлекеттік бағдарламалармен диаспоралардың қызметтері, қарым-қатынастары ғылыми тұрғыда сараланған. Атап-айтқанда, елге оралған қандастардың аймақтар бойынша орналасу көрсеткіштері мен жүргізілген бағдарламалар және әлеуметтік бейімдеу саласындағы көмектерді алу жолдары көрсетілген.

Көп жылдар бойы Қазақстан Республикасындағы демография, эмиграция, репатриация саясаты және басқа да осыған байланысты мәселелермен айналысқан белгілі ғалымдар М.Х. Асылбеков пен В.В. Козинаның еңбектері ерекше назар аударуға тұрарлық [9].

Шетелдегі қазақтарға қатысты ұлттық саясатты қазақ зерттеушісі Н.Б. Сейдин зерттеді [10].

Алғашқыда оралмандар деп аталынған этникалық қазақтардың тарихи отанына, ең алдымен Моңғолиядан оралуының негізгі факторлары, олардың елге көшу қиындықтары мен жергілікті бейімделулері Е.Ю. Садовскаяның «Миграция в Казахстане на рубеже XXI века: Основные тенденции и перспективы» атты еңбегінде көрсетілген [11].

Тәуелсіздік жылдары этникалық қазақтардың репатриациясына байланысты ғылыми ізденістер докторлық, кандидаттық диссертациялық зерттеулерге ұласып, тарихи, әлеуметтану, экономика, заң, психология саласынан біршама жаңа ғылыми зерттеулер орын алды. Мәселен, К.К. Нұрымбетованың

диссертациялық зерттеуі тәуелсіздік жылдарындағы қазақ репатриациясын тарихи тұрғыдан талдауға бағытталса, С.М. Амитовтың диссертациялық ізденісі қандастардың қазіргі қазақ қоғамына бейімделуін әлеуметтану тұрғысынан зерттеуге арналған, ал зерттеуші М.Т. Жетесова қандастардың экономикалық тұрғыдан интеграциялануын қарастырса, С.К. Есетова этникалық қазақтардың отанына оралуының теориялық-құқықтық аспектілерін зерттейді [12]. Б. Шуршитбай зерттеуі республикалық және облыстық газет-журналдарда қандастарға қатысты жарияланған өзекті мәселелерді зерделеуге арналған [13].

Зерттеушілер А.Б. Калыш, Д.Б. Касымованың ғылыми зерттеу жобасы аясында «Пути интеграции оралманов в казахстанское общество: реалии и вызовы» атты кітабы жарық көрді [14]. Бұл еңбекте шетелдік және отандық зерттеушілер тарапынан этникалық миграция мәселесіне қатысты ізденістерге талдау жүргізіліп, этникалық репатриацияға қатысты арнайы зерттеулердің аз болуы теориялық-методологиялық мәселелерден туындағанын көрсетеді [14; 6]. Кітаптың авторлары әлеуметтану, антропология, әлеуметтік психология және мәдениеттану теорияларын қолдана отырып, пәнаралық зерттеу мүмкіндіктерін көрсете білді.

Г.К. Абдигалиева мен А.А. Камалдинованың мақаласында Қазақстандағы қандастардың әлеуметтік-саяси жағдайы қарастырылады [15]. Авторлар этникалық репатрианттардың әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-мәдени адаптациясы тұрғысынан қиындықтармен кездесетінін атап көрсетеді. Әсіресе, солтүстік және орталық аймақтарда қандастардың интеграциясы көп қиыншылықтарға ұшырағаны айтылады.

Зерттеуші А. Хизат Шығыс Қазақстан облысындағы репатрианттардың адаптациясын қарастырған [16]. Отанына оралған қандастардың мәселелерін көрсете отырып, ауылдық және қалалық жердегі репатрианттардың адаптациясы салыстырмалы түрде зерттеледі.

Ш.К. Жаркынбекова, Б.Н. Бокаев Қазақстандағы репатрианттардың этнотілдік идентификациясы мен қоғамға интеграциясын зерттеуге бағытталған ізденістер жүргізген [17]. Қандастардың интеграциясы елдегі қалыптасқан тілдік жағдайға байланысты екеніне назар аударады.

Қазақстандық зерттеушілер В.Д. Курганская, В.Ю. Дунаев, Г.А. Абрахматова Қазақстандағы этнодемографиялық үдерістерге репатриацияның әсерін талдауға арналған ғылыми мақаласында миграциялық олқылықтың орнын толтыруға бағытталған мемлекеттің иммиграция саясаты көңілге қонымды болғанымен, белгілі-бір дәрежеде сақтық қажет екенін, елімізге жұмысқа қажетті мамандығы барларды шақыру керектігін көтереді [18].

Этникалық репатриация мәселесіне қатысты жаңа зерттеулерде «байырғы ұлт өкілдері», «оралман», «қандас», «репатриант» тәрізді ұғымдарды талдауға және оның шетелдік үлгілерімен салыстыруға арналған Бұлбұл Шәкеннің ғылыми жұмысын ерекше атап өтуге болады [19].

Қазақстан Республикасының 2023-2027 жылдарға арналған көші-қон саясатының тұжырымдамасында бағдарламаның жұмыс істеуін өзгертуге бағытталған үкіметтің жүйелі жұмысына қарамастан, жұмыспен қамту проблемалары, қандастардың өңірлер бойынша біркелкі бөлінбеуі, қандастардың әлеуметтік-экономикалық және мәдени интеграциясы сияқты бірқатар жүйелік мәселелер сақталып отырғаны көрсетілген [20]. Қазақстан тәуелсіздік алған сәттен бастап этникалық репатриация саясатын жүргізіп келеді, ол ел өңірлеріндегі демографиялық ахуалды сауықтыру және олардың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуы мүддесінде көші-қон ағындарын пайдалануға бағытталған.

1991-2021 жылдар аралығындағы Қазақстандағы этникалық қазақтардың көші-қон үдерістері мен репатриациясын зерттеудің негізгі бағыттары ретінде келесі мәселелерді көрсетуге болады:

1. Көші-қон ағындары мен көші-қон себептерін талдау: Статистикалық мәліметтерді зерттеу және осы кезеңдегі қазақтардың көші-қонына әсер еткен факторларды талдау, мысалы, экономикалық жағдай, саяси жағдай, әлеуметтік-мәдени факторлар, т.б.

2. Мемлекеттік саясатты зерттеу: Қазақстан үкіметінің этникалық қазақтардың репатриациясын және интеграциясын қолдауға бағытталған шараларын, оның ішінде білім беру, жұмыспен қамту, тұрғын үй және т.б. салалардағы бағдарламаларды талдау.

3. Көші-қонның әлеуметтік-экономикалық салдарын бағалау: Этникалық қазақтардың репатриациялануының қабылдаушы аймақтардағы өмірдің әртүрлі аспектілеріне, мысалы, демографияға, жұмыспен қамтуға, білімге, мәдениетке және т.б. әсерін зерттеу.

4. Көші-қонның мәдени аспектілерін талдау: қандастар мен жергілікті халықтың өзара әрекеттесуін зерттеу, мәдени тәжірибелер мен дәстүрлерді бейімдеу, әлеуметтік-мәдени ассимиляция және мәдени мұраны сақтау процестері.

Әрине, этникалық қазақтардың репатриациясына қатысты әлі де болса зерттеуді қажет ететін маңызды бағыттарын атап өтуімізге болады:

1. «Қазақстандағы қандастардың әлеуметтік бейімделуі» — қандастардың әлеуметтік бейімделуіне, олардың қазақ қоғамына интеграциялану үдерісіндегі мәселелері мен қажеттіліктеріне бағытталған зерттеу.

2. «Қандастардың Қазақстан аймақтарының дамуына әлеуметтік-экономикалық үлесі» — репатриацияның елдің әртүрлі аймақтарына экономикалық әсерін және олардың жергілікті экономиканың дамуына қосқан үлесін бағалайтын зерттеу.

3. «Қазақстандағы қандастар арасындағы интеграциялық үдерістер: әлеуметтік-мәдени өзгерістерді талдау» — қандастардың әлеуметтік-мәдени бейімделу процестерін, оның ішінде өмір салты, құндылықтары мен мәдени тәжірибесіндегі өзгерістерді талдайтын зерттеу.

4. «Қазақстандағы көші-қон ағындары және қандастардың білімі» — қандастардың білім беру ресурстарына қолжетімділігін және олардың білім беру жетістіктерін зерттейтін, сондай-ақ интеграциялық үдерісте білімнің рөлін бағалайтын зерттеу.

5. «Қандастардың саяси қызметі және олардың Қазақстандағы қоғамдық процестерге әсері» — қандастардың еліміздің саяси өміріне қатысуы және олардың қоғамдық-саяси процестерді қалыптастырудағы рөліне арналған зерттеу.

6. «Қазақстандағы қандастардың денсаулығы мен әл-ауқаты» — қандастардың денсаулық жағдайын, медициналық қызметтердің қолжетімділігін және жаңа жағдайда олардың әл-ауқатына әсер ететін факторларды бағалайтын зерттеу.

Бұл зерттеулер Қазақстандағы этникалық қазақтардың репатриациясына қатысты әртүрлі аспектілерді білдіреді және олар бірге бұл құбылыстың көп қырлы сипатын және оның ел өмірінің әртүрлі салаларына әсерін жақсырақ түсінуге көмектеседі.

Қорытынды

Қазақстандағы этникалық қазақтардың репатриациясын зерттеу бірнеше негізгі қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Зерттеушілердің еңбектерінде көші-қонның ауқымы мен динамикасы кеңінен қарастырылады. Қазақстанға этникалық қазақтардың репатриациялануы, әсіресе еліміз 1991 жылы Тәуелсіздік алғаннан кейінгі алғашқы жылдарда айтарлықтай болды. Бұл процестің динамикасы өзгермелі болды және саяси жағдай, экономикалық жағдайлар және мемлекеттік қолдау шаралары сияқты әртүрлі факторлармен байланысты болды. Сондай ақ, осы кезеңдегі зерттеулерде әлеуметтік-экономикалық интеграция мәселесі біршама орын алған. Этникалық қазақтардың репатриациясы қазақ қоғамы үшін қиындықтар мен мүмкіндіктер туғызды. Қандастарды елдің экономикасына, білім беруге, денсаулық сақтау мен мәдениет саласына интеграциялау үдерісі мемлекет пен қоғам тарапынан ерекше күш-жігерді қажет еткені байқалады.

Зерттеушілердің көпшілігі этникалық қазақтардың репатриациясы Қазақстанның көпмәдениетті қоғамына елеулі үлес қосқанын, мәдени дәстүрлердің, тіл мен әдет-ғұрыптардың қайта жандануына, алуан түрленуіне үлес қосқаны айтылады. Әрине, этникалық қазақтардың отанына қайта оралудың қиындықтары мен мәселелері де болғаны сөзсіз. Қандастардың интеграциялану үдерісінде әлеуметтік бейімделу, баспанаға қол жеткізу және жұмысқа орналасу, тіл мен мәдениетті сақтау сияқты түрлі мәселелер туындағанын атап өтуіміз керек. Этникалық қазақтардың репатриациясын зерттеудің нәтижелері әлеуметтік, экономикалық және мәдени аспектілерді ескере отырып, көші-қон саясатына кешенді көзқарастың маңыздылығын, сондай-ақ қандастардың қоғамға интеграциялануына ықпал ету және олардың өмір сүруіне жағдай жасау қажеттілігін атап көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования / И.Д. Ковальченко. — 2-е изд., доп. — М.: Наука, 2003. — 486 с.
- 2 Татимов М. Қазақ әлемі / М. Татимов. — Алматы: Атамұра, 1993. — 160 б.
- 3 Мендикулова Г.М. Казахская диаспора: история и современность / Г.М. Мендикулова. — Алматы: Всемир. ассоц. казахов, 2006. — 343 с.
- 4 Алексеенко А.Н. Казахстан: проблемы иммиграционной политики / А.Н. Алексеенко // Миграция и диаспоры в социокультурном, политическом и экономическом пространстве Сибири: Рубежи XIX–XX и XX–XXI веков. — Иркутск, 2011. — С. 567–591.

- 5 Алексеев А. Этнодемографические эволюции и становление суверенной демографической системы в Казахстане / А. Алексеев, Ж. Аубакирова, А. Жанбосинова // Вестн. СПб. ун-та. История. — 2019. — Т. 64. Вып. 4. — С. 1368–1385.
- 6 Есимова А.Б. Проблемы адаптации репатриантов в Казахстане (на примере Южно-Казахстанской области) / А.Б. Есимова // Этнодемографические процессы в Казахстане и сопредельных территориях: сб. науч. тр. VI Междунар. науч.-практ. конф. — Усть-Каменогорск, 2005. — Ч. 1. — С. 56.
- 7 Абулкасова Д. Миграционные процессы в Казахстане: тенденции и динамика: дис. ... канд. социол. наук: Спец. 22.00.04 — «Социальная структура, социальные институты и процессы» / Д. Абулкасова. — М., 2001. — 206 с.
- 8 Казахская диаспора и репатриация (1991–2012): моногр. / К.Н. Балтабаева, Т.А. Мамашев, Ж.А. Еремекбай, А.Ж. Баймагамбетова; науч. ред. С.Ф. Мажитов. — Алматы: Елтаным, 2015. — 568 с.
- 9 Асылбеков М.Х. Демографическое развитие Республики Казахстан в условиях суверенитета / М.Х. Асылбеков, В.В. Козина. — Алматы: Өркениет, 2001. — 111 с.
- 10 Сейдин Н.Б. Казахи за рубежом как объект национальной политики / Н.Б. Сейдин. — Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2006. — 172 с.
- 11 Садовская Е.Ю. Миграция в Казахстане на рубеже XXI века: основные тенденции и перспективы / Е.Ю. Садовская. — Алматы: Ғылым, 2001. — 260 с.
- 12 Нұрымбетова К.Қ. Тәуелсіз Қазақстандағы репатриация мәселелері мен болашағы: тарихи талдау (1991–2008 жж.): тарих ғыл. канд. ... дисс. автореф. / К.Қ. Нұрымбетова. — Алматы, 2010. — 17-б.; Амитов С.М. Социальная адаптация этнических репатриантов в современном казахстанском обществе (социологический анализ): дис. ... канд. социол. наук: 22.00.04 — «Социальная структура, социальные институты и процессы» / С.М. Амитов. — Алматы, 2010; Жетесова М.Т. Механизм экономической интеграции оралманов в казахское общество: дис. ... канд. экон. наук: Спец. 08.00.05 — «Экономика и управление народным хозяйством по областям исследования: рекреация и туризм, менеджмент» / М.Т. Жетесова. — Алматы, 2007. — 125 с.; Есетова С.К. Государственное регулирование процесса возвращения репатриантов на историческую родину (теоретико-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 — «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / С.К. Есетова. — Алматы, 2008. — 129 с.
- 13 Шуршитбай Б. Қазақ баспасөзіндегі оралмандар мәселесі: тарихи талдау (1991–2009 жж.). тарих ғыл.канд. ... дисс: 07.00.02 / Б. Шуршитбай. — Астана, 2010. — 139 б.
- 14 Калыш А. Пути интеграции оралманов в казахстанское общество: реалии и вызовы / А. Калыш, Д. Касымова. — Алматы: Қазақ университеті, 2013. — 206 с.
- 15 Абдигалиева Г.К. Социально-политическое положение оралманов в Казахстане / Г.К. Абдигалиева, А.А. Камалдинова // Вестн. Казах. нац. ун-та. Сер. Философия. Культурология. Политология. — 2015. — №1 (50). — С. 130–138.
- 16 Хизат А. Репатрианты и городское пространство Восточно-Казахстанской области / А. Хизат // Вестн. Том. гос. ун-та. История. — 2015. — № 5 (37). — С. 61–64.
- 17 Жаркынбекова Ш.К. Репатрианты Казахстана: этноязыковая идентификация и интеграция в общество / Ш.К. Жаркынбекова, Б.Н. Бокаев. — 2012. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://dspace.enu.kz/handle/data/2197>.
- 18 Курганская В.Д. Экспертные институты в XXI веке: цивилизационные и цифровые концепции меняющегося мира / В.Д. Курганская, В.Ю. Дунаев, Г.А. Абрахматова // Сб. науч. тр. Второй Междунар. науч.-практ. конф.; науч. ред. Т.И. Грабельных. — Иркутск, 2023. — С. 112–119.
- 19 Бұлбұл Ш. Қазақ репатриациясы ұғымы турасында: сипаттамасы, түрі және ерекшелігі / Ш. Бұлбұл // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Тарихи ғылымдар. Философия. Дінтану сериясы. — 2023. — № 2(143). — Б. 108–123.
- 20 Қазақстан Республикасы Көші-қон саясатының 2023–2027 жылдарға арналған тұжырымдамасы. — [Электрондық ресурс]. — Қол жетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000961>.

Ж.Т. Ныгметова

Проблемы этнической репатриации в трудах отечественных исследователей

Настоящая работа освещает историографический аспект этнической репатриации в Казахстане с 1991 по 2021 годы. В ней представлен обзор существующих исследований, посвященных этому явлению, а также проанализированы основные тенденции и направления исследований в данной области. Авторы изучили эволюцию исследований указанной темы, начиная с первых работ после распада Советского Союза и до современных тенденций. Обсуждены ключевые теории и концепции, используемые историками для интерпретации этого процесса, а также выявлены основные проблемы и вызовы, с которыми сталкиваются исследователи в данной области. Выделены основные темы и проблемы, затрагиваемые исследователями, и предложены собственные выводы и рекомендации для дальнейших исследований.

Ключевые слова: миграция, репатриация, историография, кандасы, этническая миграция, казахи за рубежом, демографические процессы.

Zh.T. Nygmetova

Problems of ethnic repatriation in the works of domestic researchers

This work highlights the historiographical aspect of ethnic repatriation in Kazakhstan from 1991 to 2021. It reviews existing research on this phenomenon and analyzes the main trends and directions of research in this area. The authors analyze the evolution of research on this topic, from the first works after the collapse of the Soviet Union to modern trends. Key theories and concepts used by historians to interpret this process are discussed, and the main problems and challenges facing researchers in the field are identified. The authors highlight the main themes and issues raised by the researchers and offer their own conclusions and recommendations for further research.

Keywords: migration, repatriation, historiography, kandas, ethnic migration, Kazakhs abroad, demographic processes.

References

- 1 Kovalchenko, I.D. (2003). *Metody istoricheskogo issledovaniia* [Methods of historical research]. Moscow: Nauka [in Russian].
- 2 Tatimov, M. (1993). *Qazaq alemi* [World of Kazakhs]. Almaty: Atamura [in Kazakh].
- 3 Mendikulova, G.M. (2006). *Kazakhskaiia diaspora: istoriia i sovremennost* [Kazakh diaspora: history and modernity]. Almaty: Vsemirnaia assotsiatsia kazakhov [in Russian].
- 4 Alekseenko, A.N. (2011). *Kazakhstan: problemy immigratsionnoi politiki* [Kazakhstan: problems of immigration policy]. *Migratsiia i diaspora v sotsiokulturnom, politicheskom i ekonomicheskom prostranstve Sibiri: Rubezi XIX–XX i XX–XXI vekov — Migration and diasporas in the sociocultural, political and economic space of Siberia: The boundaries of the 19th-20th and 20th-21st centuries*, 567–591 [in Russian].
- 5 Alekseenko, A., Aubakirova, Zh., & Zhanbosinova, A. (2019). *Etnodemograficheskie evoliutsii i stanovlenie suverennoi demograficheskoi sistemy v Kazakhstane* [Ethnodemographic evolutions and the formation of a sovereign demographic system in Kazakhstan]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Istoriiia — Bulletin of Saint Petersburg University. History*, 64(4), 1368–1385 [in Russian].
- 6 Esimova, A.B. (2005). *Problemy adaptatsii repatriantov v Kazakhstane (na primere Yuzhno-Kazakhstanskoi oblasti)* [Problems of adaptation of repatriates in Kazakhstan (on the example of the South Kazakhstan region)]. *Etnodemograficheskie protsessy v Kazakhstane i sopredelnykh territoriiakh: sbornik nauchnykh trudov VI Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii — Ethnodemographic processes in Kazakhstan and adjacent territories: collection scientific Proceedings of the VI International Scientific and Practical Conference*. Ust-Kamenogorsk, 1, 56 [in Russian].
- 7 Abulkasova, D. (2001). *Migratsionnye protsessy v Kazakhstane: tendentsii i dinamika* [Migration processes in Kazakhstan: trends and dynamics]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 8 Baltabaeva, K.N., Mamashev, T.A., Ermekbai, Zh.A., & Baimagambetova, A.Zh. (2015). *Kazakhskaiia diaspora i repatriatsiia (1991–2012)* [Kazakh diaspora and repatriation (1991–2012)]. S.F. Mazhitov (Ed.). Almaty: Eltany [in Russian].
- 9 Asylbekov, M.Kh., & Kozina, V.V. (2001). *Demograficheskoe razvitie Respubliki Kazakhstan v usloviiakh suvereniteta* [Demographic development of the Republic of Kazakhstan in conditions of sovereignty]. Almaty: Orkeniet [in Russian].
- 10 Seidin, N.B. (2006). *Kazakhi za rubezhom kak obekt natsionalnoi politiki* [Kazakhs abroad as an object of national policy]. Almaty: KISI pri Prezidente RK [in Russian].
- 11 Sadovskaia, E.Yu. (2001). *Migratsiia v Kazakhstane na rubezhe XXI veka: osnovnye tendentsii i perspektivy* [Migration in Kazakhstan at the turn of the 21st century: main trends and prospects]. Almaty: Gylym [in Russian].
- 12 Nurymbetova, K.K. (2010). *Tauelsiz Qazakhstanadagy repatriatsiia maseleleri men bolashagy: tarikhi taldau (1991–2008 zhzh.)* [Issues and prospects of repatriation in independent Kazakhstan: historical analysis (1991-2008)]. *Candidate's thesis*. Almaty [in Kazakh]; Amitov, S.M. (2010). *Sotsialnaia adaptatsiia etnicheskikh repatriantov v sovremennom kazakhstanskom obshchestve (sotsiologicheskii analiz)* [Social adaptation of ethnic repatriates in modern Kazakh society (sociological analysis)]. *Candidate's thesis*. Almaty [in Russian]; Zhetesova, M.T. (2007). *Mekhanizm ekonomicheskoi integratsii oralmanov v kazakhskoe obshchestvo* [Mechanism of economic integration of oralmans into Kazakh society]. *Candidate's thesis*. Almaty [in Russian]; Esetova, S.K. (2008). *Gosudarstvennoe regulirovanie protsessa vozvrashcheniia repatriantov na istoricheskuiu rodinu (teoretiko-pravovoe issledovanie)* [State regulation of the process of returning repatriates to their historical homeland (theoretical and legal research)]. *Candidate's thesis* Almaty [in Russian].
- 13 Shurshitbai, B. (2010). *Qazaq baspasozindegi oralmandar maselesi: tarikhi taldau (1991–2009 zhzh.)* [The issue of Oralmans in the Kazakh press: historical analysis (1991-2009)]. *Candidate's thesis*. Astana [in Kazakh].
- 14 Kalysh, A., & Kasymova, D. (2013). *Puti integratsii oralmanov v kazakhstanskoe obshchestvo: realii i vyzovy* [Ways to integrate oralmans into Kazakh society: realities and challenges]. Almaty: Qazaq universiteti [in Russian].
- 15 Abdigalieva, G.K., & Kamaldinova, A.A. (2015). *Sotsialno-politicheskoe polozhenie opalmanov v Kazakhstane* [Socio-political situation of oralmans in Kazakhstan]. *Vestnik Kazakhskogo nacionalnogo universiteta. Seriia Filosofiiia. Kulturologiia*.

Politologiya — Bulletin of the Kazakh National University. Philosophy series. Culturology series. Political science series, 1 (50), 130–138 [in Russian].

16 Khizat, A. (2015). Repatrianty i gorodskoe prostranstvo Vostochno-Kazakhstanskoi oblasti [Repatriates and urban space of the East Kazakhstan region]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoriiia — Bulletin of Tomsk State University. History*, 5 (37), 61–64 [in Russian].

17 Zharkynbekova, Sh.K., & Bokaev, B.N. (2012). Repatrianty Kazakhstana: etnoiazykovaia identifikatsiia i integratsiia v obshchestvo [Repatriates of Kazakhstan: ethnolinguistic identification and integration into society]. Retrieved from <http://dspace.enu.kz/handle/data/2197> [in Russian].

18 Kurganskaia, V.D., Dunaev, V.Yu., & Abrakhatova, G.A. (2023). Ekspertnye instituty v XXI veke: tsivilizatsionnye i tsifrovye kontseptsii meniaiushegosia mira [Expert institutions in the 21st century: civilizational and digital concepts of a changing world]. *Sbornik nauchnykh trudov Vtoroi Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii — Collection of scientific papers of the Second International Scientific and Practical Conference*. Irkutsk, 112–119 [in Russian].

19 Bulbul, Sh. (2023). Qazaq repatriatsiiasy ugymy turasynda: sipattamasy, turi zhane ereksheligi [About the concept of Kazakh repatriation: description, type and features]. *L.N. Gumilev atyndagy Euraziia ul'tyq universitetinin khabarshysy. Tarikhi gylymdar. Filosofiiia. Dintanu seriiasy — Bulletin of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov. Series of historical sciences. Philosophy. Religious Studies*, 143(2), 108-123 [in Kazakh].

20 Qazaqstan Respublikasy Koshi-qon saiasatynyn 2023–2027 zhyldarga arналган tuzhyrymdamasy [Concept of the Migration Policy of the Republic of Kazakhstan for 2023-2027]. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000961> [in Kazakh].

Автор туралы мәлімет

Ныгметова Жаксыгуль — PhD докторант, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан; <https://orcid.org/0009-0003-8989-269X>

Information about the author

Nygmetyova Zhaksygul — PhD student, Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan.